

Kyrö P. ja Ripatti A. (toim.) 2006: Yrittäjyyskasvatuksen uusia tuulia Tampereen yliopiston kauppakorkeakoulu: Yrittäjyyskasvatuksen julkaisusarja, Tampereen yliopisto

Yrittäjyden opetuksen uudet tuulet

Paula Kyrö ja Anna Ripatti

1. Yrittäjydestä yhteinen tavoite ilmaston muutokselle	1
2. Yrittäjyden opetuksen kohde laajenee ja rakenteet uudistuvat	3
3. Yrittäjyyskasvatuksen käsite laajenee	5
4. Yrittäjyys Suomen koulujärjestelmässä	7
5. Näkökulmia uusiin pedagogisiin ratkaisuihin	7
6. Julkaisun artikkelit uutta energiaa luomassa	10
Lähteet:	13

Yrittäjyyskasvatusta, -koulutusta ja yrittäjämäistä oppimista ovat viime vuosina vauhdittaneet uudet tuulet. Niin kansainvälisesti kuin Suomenkin osalta opetuksen kysyntä on kasvanut ja näkökulma laajentunut opetuksesta oppimisprosesseihin, opetussuunnitelmiin, oppimiskulttuuriin sekä yliopistojen ja oppilaitosten rakenteiden uudistamiseen. Kehitys on edennyt monitieteiseen suuntaan lähentäen eri tieteenalojen parissa työskenteleviä tutkijoita ja opettajia. Tässä johdantokappaleessa luodetaan näitä kehityssuuntia ja niiden suhdetta Suomen tilanteeseen. Ensin paneudutaan siihen, miten yrittäjyys on kehittynyt integroituen yhteiskunnallisiin ja poliittisiin tavoitteisiin, koulutusjärjestelmään ja tieteelliseen tutkimukseen. Sitten keskitytään yrittäjyyskasvatuksen käsitteelliseen tilanteeseen ja asemaan Suomen koulutusjärjestelmässä. Viimein pohditaan näiden tilannetta ja vaikutuksia oppimiseen ja opettamiseen. Lopuksi esitellään tämä julkaisun eri kappaleiden avaukset tällä kentällä.

1. Yrittäjydestä yhteinen tavoite ilmaston muutokselle

Viimeisen kolmen vuosikymmenen aikana sekä Euroopassa että Pohjois-Amerikassa yrittäjyys on saavuttanut jalansijaa korkeakouluopetuksessa erityisesti taloustieteissä ja tekniikassa (Menzies, 2005; Vesper ja Gartner, 1999; Wilson ja Twaalfhoven, 2005). Tällä hetkellä painopiste on siirtynyt sisältökysymyksistä oppimisen prosesseihin. Kuten Camille Carrier (2005, 16) sen ilmaisee: ”kysymys pitäisikö yrittäjyyttä opettaa on vanhentunut, asiaankuuluva kysymys tällä hetkellä on: mitä ja miten yrittäjyyttä pitäisi opettaa?” Myös Scott, Rosa ja Klandt (1998) perään kuuluttivat pedagogiikkaan ja käsitteistöön liittyvän tutkimuksen tarvetta jo lähes kymmenen vuotta sitten.

Yrittäjyyskasvatuksen lisääntynyt tarjonta ja muutokset sen painopistealueissa heijastavat laajemminkin uutta poliittista, koulutuksellista ja myös tieteellistä suunnan etsintää. Florida (2002) painottaa yrittäjyyttä taloudellisena voimavarana, joka pohjaa ihmisen älykkyyteen, tietämykseen ja luovuuteen. Allan Gibbin (2005) mukaan epävarmuuden ja monimutkaisuuden kasvaessa yrittäjämäistä käyttäytymistä edellytetään kaikilla toiminnan

tasoilla, niin globaalisti, yhteiskunnallisesti, alueellisesti, organisatorisesti kuin yksilöllisestikin. Koulutus on yhteiskunnan keino toteuttaa tavoitteitaan ja edistää kansalaisten valmiuksia hyvän elämän luomisessa ja tulevaisuuden haasteiden kohtaamisessa (Bowen, 1981; Stuart, 1996). Näin muutospaineet kohdentuvat erityisesti koulutussektoriin, jossa tiennäyttäjänä on uusi tieteellinen tutkimus ja siihen nojaava korkeakoulutus. Laajasti tarkastellen niin poliitikot, eri käytännön sidosryhmien toimijat, opettajat kuin tiedeyhteisötkin jakavat yhteisen huolen tulevaisuuden hyvinvoinnin takaamisesta. Siinä yrittäjyydellä ja siihen liittyvällä kasvatuksella ja koulutuksella tuntuu olevan erityinen rooli.

2000-luvulla yrittäjyyden ja siihen liittyvän koulutuksen merkitys on nostettu esiin niin EU:ssa kuin kansallisissa poliittisissa asiakirjoissa. EU:n strategia, työllisyyden suuntaviivat ja tavoitteet priorisoivat yrittäjyyttä ja painottavat sitä sekä uuden työn luojana, urana, kompetensseina että laajempaan kulttuurisena muutosprosessina, johon koulutus integroituu (Commission of the European Communities 2003, European Commission's Green paper 2003, European Commission 2005). EU:n jäsenmaista esimerkiksi Ranskan ja Britannian hallitukset ovat tehneet useita konkreettisia aloitteita tähän suuntaan (Gibb 2005, Leger-Jarniou, 2005). Suomen hallitus on myös luonut erityisen politiikkaohjelman ja toteuttamissuunnitelman yrittäjyyskasvatukselle (Kauppa- ja teollisuusministeriö, 2005; Opetusministeriö, 2004).

Vaikka Euroopan unionin selvitys yrittäjyyskasvatuksen tilanteesta (European Commission, 2002) raportoi huomattavia eroja yrittäjyyskasvatuksen asemassa eri jäsenmaiden koulutusjärjestelmissä, kymmenen kuudestatoista jäsenmaasta oli kansallisesti sitoutunut koulutusjärjestelmässään yrittäjyyskasvatuksen edistämiseen. Raportissa päädyttiin suosittelemaan yrittäjyyden opettamisen jalkauttamista kansallisiin opetussuunnitelmiin läpi koulujärjestelmän.

Vastaavia esimerkkejä yrittäjyyden kulttuurisen ja koulutuksellisen roolin integroitumisesta löytyy myös esim. Kanadasta, jossa monet maakunnat ovat perustaneet instituutioita, jotka tukevat yrittäjyyskasvatusta. Esimerkiksi The Centre for Entrepreneurship Education and Development (CEED) perustettiin 1995. Se on osa kasvatuksen ja kulttuurin osastoa ja auttaa kehittämään opintosuunnitelmaa yhdistämällä yrittäjämäisiä yksiköitä, kouluttamalla opettajia ja tutkimalla yrittäjyyttä. Quebecissa on myös yrittäjyyden säätiö (Foundation of Entrepreneurship), jonka päätehtävänä on kehittää yrittäjämäistä kulttuuria. Toiminta suuntautuu pääosin yrittäjyyskasvatuksen tukemiseen kouluasteen kaikilla tasoilla. (Kyrö & Carrier 2005)

Yrittäjyyden tutkimuksen sisäinen keskustelu heijastelee näitä muutoksia. Paradigman muutoskeskustelu on viime vuosina voimistunut, samoin yrittäjyyteen oppimisen sekä siihen liittyvien niin yksilöllisten kuin kollektiivistenkin prosessien ja dynamiikan tutkimus on vahvistunut. Painopisteenä ovat tällöin yrittäjyyteen liittyvä luovuus, mahdollisuuksien havaitseminen ja luominen sekä toiminnan kytkeytyminen kehittämisen ja oppimisen prosesseihin (Carrier 2005, Davidsson, 2001; Fayolle, Kyrö ja Uljin, 2005; Grant and Perren, 2002; Hofer ja Bygrave, 1992, Jennings, Perren ja Carter, 2005; Stayert, 1997).

Ilmeistä on, että yrittäjyyskasvatus ja – koulutus eivät ole enää yksittäisten toimijoiden ponnistelujen varassa, eikä kyse ole yhden tieteenalueen kehittämisestä, vaan laajemmasta poliittisesta, kansallisia koulutusjärjestelmiä ja alueellista kehittämistä koskevasta tavoitteista. Tämä asettaa erityisen vastuun yliopistosektorille. Yliopistot toimivat katalysaattorina uuden tieteellisen tiedon ja siihen nojaavan opetuksen

tuottamisessa ja vastaavat yhdessä ammattikorkeakoulujen kanssa opettajakunnan koulutuksesta. Niillä on myös keskeinen rooli politiikkojen ja käytännön toimijoiden koulutuksessa kaikissa yhteiskunnan instituutioissa ja organisaatioissa.

Kun tarkastellaan yrittäjyyskasvatukselle ja -koulutukselle asetetun tehtävän laajuutta ja monipolvisuutta, on myös ilmeistä, että ponnistelut ovat vasta alussa. Toisaalta on jo virinnyt uutta tutkimusta ja uusia kokeiluja, jotka ennakoivat perustavaa laatua olevien muutosten mahdollisuuksia koulutusjärjestelmän sisällä ja suhteessa muihin yhteiskunnallisiin instituutioihin. Esimerkkejä näistä on koottu tähän teokseen, jotta lukijalla on mahdollisuus päästä haistelemaan, maistelemaan ja kokeilemaan näitä uusia tuulia. Esimerkit osoittavat, että kyse ei ole tuulimyllyjä vastaan taistelevasta Don Quijotesta, kuten Schumpeter (1934) aikanaan yrittäjää kuvasi, vaan pikemminkin uuden energiamuodon kehittämisestä ja uuden energian tuottamisesta.

2. Yrittäjyyden opetuksen kohde laajenee ja rakenteet uudistuvat

Viimeaikaiset kansainväliset raportit yrittäjyyden opetuksesta osoittavat toisaalta opetuksen sisältöjen laajentumista, toisaalta suuntautumisen eroja Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa.

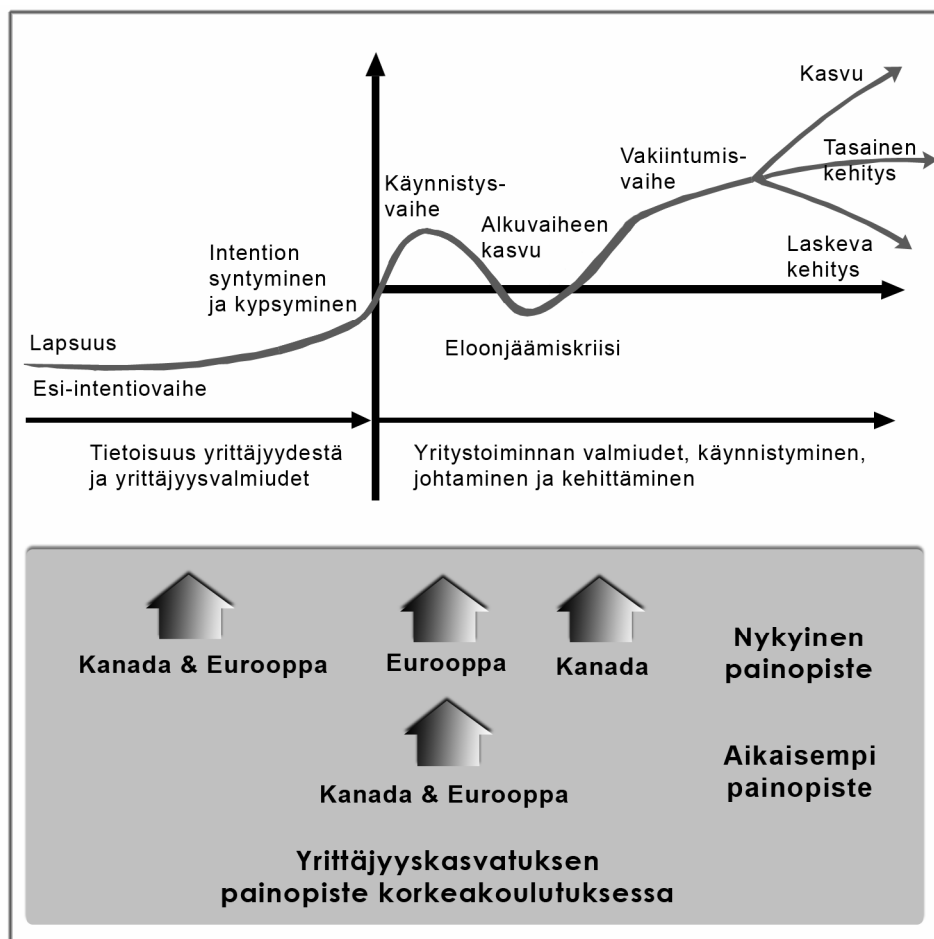
Kanadassa kaikki yliopistot tarjoavat yhden tai useampia kursseja, jonkin verran myös yrittäjyyden tutkintoja tai yrittäjyyteen painottuvia tutkintoja (Menzies, 2004). PK-Instituutin raportin mukaan Suomessa yrittäjyysopinnot ovat saatavilla kaikille korkeakouluopiskelijoille korkeakoulujen välistä joustavaa opinto-oikeutta koskevan sopimuksen ansiosta (Paasio & Nurmi 2006). Viidessä yliopistossa yrittäjyys on myös mahdollista valita pääaineeksi taloustieteissä. Vaikka, kansainvälisiä lukuja tutkintojen ja kurssien suorittaneista opiskelijoista ei yleisesti ole saatavissa, joitakin esimerkkejä voidaan mainita. Yhdysvalloissa Newsweek Magazine raportoi huhtikuussa 1999, että tarjonta yrittäjyyden kursseista ja ohjelmista oli lisääntynyt 74 prosenttia vuosien 1996 ja 1999 välillä viidessä parhaimmassa amerikkalaisessa kauppakorkeakoulussa ja että oppilasmäärä noilla kursseilla oli lisääntynyt 92 prosenttia samalla ajanjaksolla. Toisin sanoen tarve oli miltei kaksinkertaistunut. Quebecissa yksityinen yliopisto esitteli muutama vuosi sitten yrittäjyyden kurssin opintosuunnitelmassaan pakollisena aineena kaikille opiskelijoille, jotka opiskelivat kaupan ja hallinnon alan opintoja (Carrier 2005). Samansuuntaista kehitystä on havaittavissa myös Euroopassa (Klapper, 2005; Boles, 2005).

Kanadan oppisisällöt ovat alkaneet suuntautua hiukan eri tavalla kuin Euroopassa. Toisaalta tarjotaan johdantokursseja suuremmalle opiskelijajoukolle, toisaalta painotus on alkanut kohdentua pienyrityksen käynnistämiseen ja johtamisen liittyvistä opinnoista kasvu-yritysten johtamiseen. Euroopassa puolestaan painopiste on yrityksen perustamisen vaiheessa ja toisaalta esi-intentiovaiheessa, johon myös koko koulujärjestelmän läpäisevä yrittäjyyskasvatus osaltaan tähtää. Johtaako kehitys erojen syventymiseen vai yhdentymiseen on tulevaisuudessa nähtävissä oleva asia. Kasvuyritysten problematiikasta ja siihen liittyvistä tarpeista keskustellaan myös esim. Suomessa tällä hetkellä. (Kauppa- ja

teollisuusministeriö, 2005) Samoin esimerkiksi Vaasan yliopistossa on alettu järjestää myös kasvuyrittäjyyttä käsitteleviä kursseja. (Vesalainen et al. tässä teoksessa)

Kehityksessä heijastuu myös johtamisen opettamisen tavoitteen muutos. Perinteisesti yliopistojen ja kauppakorkeakoulujen painopiste on ollut johtajien kouluttamisessa suuriin organisaatioihin. Sekä Pohjois-Amerikassa että Euroopassa on nyt havahduttu siihen, että itse asiassa talouselämä kehittyemisessä pienten ja keskisuurten yritysten panos on keskeinen ja että myös suurten yritysten tulisi muuttua yrittäjämäisemmiksi ja toimia yrittäjämäisissä verkostoissa säilyttääkseen kilpailukykyä. (Kyrö & Carrier 2005)

Kuvio 1. Korkeakoulujen yrittäjyyden opetuksen painopisteiden muutos

Samaan aikaan, kun yrittäjyyden opetus on laajentunut, myös sen organisoiminen yliopistoissa on murtanut perinteisiä rajoja. Useat tutkimukset osoittavat, että perinteisen tiedekuntarakenteen ja hallinnon rinnalle on muodostunut yrittäjyyteen keskittyviä yksiköitä, yliopistojen välisiä verkostorakenteita ja yrittäjyyteen profiloituvia yliopistoja sekä Euroopassa että Pohjois-Amerikassa (Blieck, 2005, Carrier 2005, European Commission, 2002; NFF, 2005; Wilson ja Twaalfhoven, 2005). Esimerkiksi Wilson ja Twaalfhovenin (2005) raportti osoitti, että Euroopassa on yli 100 yrittäjyyteen keskittynyttä keskusta yliopistojen yhteydessä.

Kehitys osoittaa, että yrittäjyyden laajempi käsite on alkanut jalkautua rakenteisiin ja opetussuunnitelmiin. Tästä kuitenkin on vielä matkaa yhtenäiseen käsitteenmuodostukseen ja yrittäjämäiseen pedagogiikkaan.

3. Yrittäjyyskasvatuksen käsite laajenee

Yrittäjyyskasvatuksen käsite on haastava kahdesta näkökulmasta. Toisaalta se liittyy yrittäjyyden määrittelyyn, toisaalta kasvatuksen käsitteen erilaisiin tulkintoihin. Niinpä on tärkeää ymmärtää, missä kulttuurissa ja millaisista lähtökohdista kulloinenkin määrittelijä näitä molempia lähestyy.

Kasvatuksen käsitteistön näkökulmasta tyypillinen sekaannus vallitsee didaktiikan ja pedagogiikan käsitteiden välillä. Angloamerikkalainen pedagogiikka-käsite kattaa kutakuinkin kontinentaalisen didaktiikan ja pedagogiikan käsitteet. Jos didaktiikkakäsitettä käytetään esim. brittiläisessä kirjallisuudessa, sillä viitataan mitä todennäköisimmin tietynlaiseen formaalin opetustapaan (Yrittäjyyskasvatuksen käsitteellisistä eroista laajempi suomenkielinen artikkeli Kyrö 2005).

Usein erotetaan toisistaan käsitteet ”entrepreneurship education” ja ”enterprise education”. Ensimmäisellä viitataan pohjoisamerikkalaiseen kirjallisuuteen ja se käännetään joskus Suomessa yrittäjyyskoulutuksena ja jälkimmäisellä viitataan brittiläiseen kirjallisuuteen ja se saatetaan kääntää yrittäjyyskasvatuksena tai yrittäjäkasvatuksena (esim. Paasio & Nurmi 2006, Kyrö 2005, Vesalainen et al., 2006). Huomionarvoista näissä käännöksissä on, että ne molemmat juontavat juurensa angloamerikkalaisesta kasvatuskäsitteistöstä. Jos kasvatuksen kontinentaalinen käsitteistö, johon Suomikin kuuluu, otetaan lähtökohdaksi, käännökset saattavat muuttaa sisältöään. Tällöin ”entrepreneurship education” edustaa laajasti yrittäjyyden ja kasvatuksen liitosta ja olisi ehkä laajin käsite. ”Enterprise education” lähinnä kävisi vuoropuhelua käsitteiden ”enterprising education” ja ”entrepreneurial education” kanssa. Tässä kontekstissa ensimmäinen käsite viittaa laajemmin yrittäjyysvalmiuksiin ja kompetensseihin ja jälkimmäinen tiukemmin liiketoimintakontekstiin. Tässä kehikossa yrittäjyyskasvatus ”entrepreneurship education” käsittää molemmat- enterprising ja entrepreneurial education – käsitteet. Tämän suuntaiseen käsitteen sisällölliseen tulkintaan on esimerkiksi Allan Gibb (2005) päätyvässä. Hänen didaktiikan käsitteensä lähinnä viittaisi silloin muodolliseen pedagogiikkaan, jonka vastakohtana yrittäjyyskasvatus näyttäytyy molemmissa muodoissaan. Ehkä yhtenä konkreettisena ehdotuksena suomalaisen käsitteistöön huomioiden kansainväliset käsitteelliset erot, voisi ajatella yrittäjyyskasvatuksen pääkäsitettä ja sen alla yrittäjämäisen oppimisen ja opetuksen käsitettä, jonka puolestaan voisi täsmentää yrittäjämäisyydellä (entrepreneurial) ja esimerkiksi yritteliäisyyden (enterprising) käsitteillä.

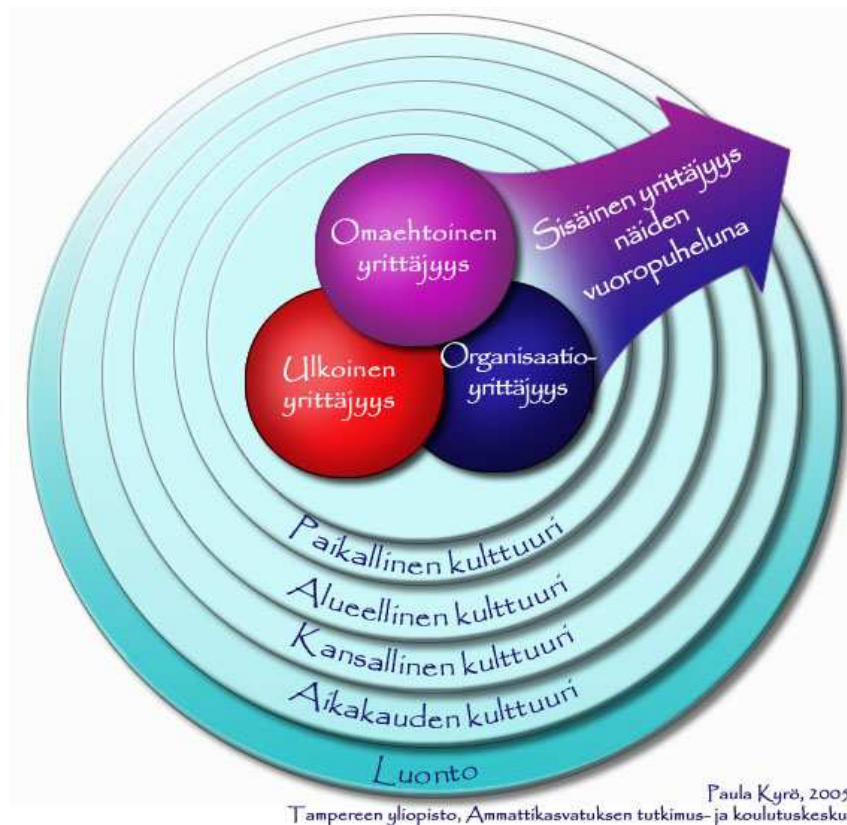
Käsitteiden pohtiminen ja kulloinkin käytettävän käsitteen täsmentäminen on erityisen tärkeää nyt, kun selvästi on havaittavissa, että kansainvälisesti tarkastellen yrittäjyyskasvatuksen käsite on jalkautunut kansallisiin koulutusjärjestelmiin ja laajentunut sekä kansalliseen että oppilaitoksia koskeviin kulttuurisiin prosesseihin.

Lohdullista on se, että vaikka yrittäjyyskasvatuksen käsite on hajanainen ja haastaa tutkijat ja kouluttajat itse määrittelemään omaan suhdettaan siihen, löytyy määritelmistä myös yhtenäisiä piirteitä, jotka nivoutuvat erilaisiin yrittäjyyden muotoihin. Yhteisesti hyväksytyt ominaisuudet liittyvät mahdollisuuksien havaitsemiseen, innovatiivisuuteen, uuden

toiminnan aikaansaamiseen ja riskin kantamiseen (Gibb 2005, Landstrom 1998, Schumpeter 1934). Näitä voi käsitellä suhteessa erilaisiin yrittäjyyden muotoihin:

- 1) yksilön yrittäjämäiseen toimintatapaan,
- 2) ulkoiseen yrittäjyyteen eli pienyrityksen omistamiseen ja johtamiseen
- 3) organisaatioyrittäjyyteen eli organisaation kollektiivinen toimintatapaan ja viimein
- 4) sisäiseen yrittäjyyteen, joka liittyy näistä yksilön ja organisaation yrittäjämäiseen toimintatavan dynamiikkaan.

Laaja tulkinta organisaatiosta voi viitata myös paikalliseen, alueelliseen, kansalliseen ja laajimmillaan jopa aikakauden kulttuuriin. Kaikki yrittäjyyden muodot ovat vuorovaikutuksessa toistensa kanssa ja muovaavat toinen toistaan.

Kuvio 2. Yrittäjyyden muodot

Kaikissa yrittäjyyden muodoissa on perustana inhimillinen toiminta. Yksilötasolla yrittäjää kuvataan vapaana, kokonaisvaltaisena ja ainutlaatuisena toimijana. Hän havaitsee mahdollisuuksia ja yhdistää resursseja uudella tavalla, soveltaa uutta tietoa sekä ottaa vastuun omasta elämästään ja siihen liittyvistä riskeistä. Tässä prosessissa hän luo jotakin uutta, joka koetaan tarpeelliseksi tai haluttavaksi, joko yrittäjän, hänen lähipiirinsä, yrityksen tai yhteiskunnan taholta.

Oleennaista on, että yrittäjä etsii ja löytää mahdollisuutensa ympäröivästä todellisuudesta, joka ei ole rajautunut eikä eriytynyt. Tietämisen sijaan yrittäjyyden ytimessä on toiminta ja

uuden toiminnan aikaan saaminen. Kasvatustieteen näkökulmasta tutkimuksen ytimessä on yrittäjämäisen yksilöllisen ja kollektiivisen toiminnan dynamiikka ja niiden vuorovaikutteisuus. Näihin liittyvää oppimista voi kutsua yrittäjyyspedagogiikaksi. Kyseessä on elinikäinen prosessi, jossa kulloinenkin konteksti määrittää, miten eri yrittäjyyden muodot ja niiden yhdistelmät kytkeytyvät oppimisen prosessiin.

4. Yrittäjyys Suomen koulujärjestelmässä

Koulutusjärjestelmässä yrittäjyyden muodot saavat erilaisia painoarvoja riippuen yksilön iästä, elinvaiheesta ja toimintaympäristöstä. Olennaista on, että tietäminen kontekstista, toimintatavasta tai pedagogiikasta ei ilman toimintaa täytä yrittäjyyskasvatuksen kriteeristöä. Euroopan unionin ja Suomen asettamien tavoitteiden kannalta tulevaisuuden odotukset kohdentuvatkin yrittäjämäisen toiminnan aikaansaamiseen. Yrittäjyyden laaja näkemys sitoutuu näihin haasteisiin ja tavoitteisiin. Tämä on erityisen selkeästi määritelty suomalaisessa koulujärjestelmässä, jossa kullakin asteella on omat tavoitteensa ja painopisteensä.

Käsitteellisesti yrittäjyyskasvatus voi sisältää kaikki yrittäjyyden muodot ja niiden vuorovaikutuksen. Gorman, Hanlon ja King (1997) painottavat sisäisen yrittäjyyden ja siihen liittyvän kasvatuksen tutkimuksen tarvetta. Omaehtoisen yrittäjyyden käsite auttaa sisäisen yrittäjyyden dynamiikan käsitteellistä ymmärtämistä, koska nykyisellään se saattaa viitata kovinkin moneen erilaiseen asiaan. Jotkut yliopistot ovat alkaneet keskittyä opetukseen, joka kouluttaa opiskelijoita, ei niinkään tuleviksi yrityksen omistajiksi ja johtajiksi, vaan korostavat opinnoissa opiskelijoiden luovuutta ja innovatiivisuutta, jolloin se voidaan nähdä omaehtoisen yrittäjyyden käsitteenä, joka kohdentuu organisaatiokontekstiin (Menzies & Paradi, 2002). Yhä enenevässä määrin yrittäjyyskasvatuksella on asemansa ei vain yrityksen perustamiseen liittyvissä toiminnoissa, vaan tämän hetken maailmassa, jossa muutokset ja innovaatio kuuluvat niin johtajien kuin myös yhteiskunnallisten toimijoiden arkipäivään.

Suomalaisen koulujärjestelmän tavoitteille on ominaista sekä laaja näkemys yrittäjyydestä että työelämäyhteyksien ja yrittäjien käytännön toiminnan tuntemuksen korostaminen kaikilla kouluasteilla. Tämä on suuri kulttuurinen muutos perinteiseen ajatteluun koulun ja elinkeinoelämän eriytyneistä suhteista erityisesti yliopistoissa, peruskoulussa ja lukiossa. Tavoitteissa tunnustetaan myös pienyritysten merkitys taloudessa ja laajemmin yhteiskunnan hyvinvoinnin luomisessa. Tavoitteet heijastelevat niitä muutostarpeita, joita pohjoismaiset hyvinvointiyhteiskunnat kohtaavat yhteiskunnan palvelutarjonnan rakenteiden monipuolistuessa tulevaisuudessa. Tuulien ja puhurien sijaan, voidaan puhua kokonaisesta ilmaston muutoksesta, joka avaa uudesta näkökulmasta niin oppimisen, opettamisen kuin oppimisympäristönkin käsitteet.

5. Näkökulmia uusiin pedagogisiin ratkaisuihin

Yrittäjyyskasvatuksen laaja näkemys asettaa erityisesti odotuksia korkeakoulupedagogiikalle, joka perinteisesti on painottanut tiedon ja tietämisen ylivertaisuutta. Lähtökohdaksi voi ottaa sen, että tärkeämpää kuin opettajien tieto ja ajatukset on oppijan toiminta ja tavoitteet. Laaja käsite myös integroi ympäröivään

todellisuuden ja sen instituutiot oppimisprosessiin, jolloin käsitys oppimisympäristöstä laajenee. Näiden merkitystä voi toisaalta tarkastella nykyisten oppisisältöjen ja oppimismenetelmien, toisaalta yksilön persoonallisuuden ja älykkyyden konstruktoiden avulla.

Rondstatin (1990) mukaan 1990-luvun alussa yrittäjyyskasvatuksen opetuksessa keskityttiin liiketoimintasuunnitelman laatimiseen ja hän odotti, että uusi aalto, joka keskittyisi yksilöllisiin taitoihin ja kokemuksiin, olisi tulossa. Béchard ja Tolousen (1991) mukaan opetusta dominoivat sinnikkäästi case tapaukset ja luennot. Heidän tutkimuksensa osoitti, että yrittäjyyden opetus korkea-asteella painottui oppisisältöihin. Solomon, Duffy ja Tarabishyn (2002) tutkimus osoitti, että yhä yleisempi yrittäjyyskasvatuksen opettamisen muoto oli liiketoimintasuunnitelma, professorien luennot, kourallinen tapaustutkimuksia ja ohjatut opiskelumateriaalit. Samankaltaisia tuloksia löytyy myös Ranskasta (Fayolle, 2003) ja yleisemminkin Euroopasta (Wilson ja Twaalfhoven, 2005).

Ehkä tämä ei ole yllättävää ottaen huomioon yliopistojen perinteisen tietopainotteisen roolin. On kuitenkin hyvä toisaalta verrata Suomen tilannetta muiden maiden tilanteeseen ja toisaalta kyseenalaistaa tämäntyyllisen pedagogisen lähestymistavan mahdollisuudet tavoittaa aidosti yrittäjämäinen oppiminen. Tämän tiedostamista voidaan pitää uusien käytäntöjen kehittämisen ensimmäisenä vaiheena. Siitä on vielä kuitenkin pitkä matka toiminnalliseen, yrittäjämäiseen oppimiseen. Gibb (2005) korostaa sitä, että yrittäjämäinen oppiminen ei ole luonteeltaan teoreettista, vaan pikemminkin sitä, että opettaja tuottaa pedagogisen ympäristön, jossa opiskelija oppii uusia tapoja tehdä asioita, tuntea ja nähdä sekä viestiä oppimaansa ja ajatuksiaan. Hän yhdistää nämä tiedon sisäistämiseen. Perinteinen erottelu taitojen ja tiedon välillä on hänen mukaansa filosofisesti hatara, koska taidot ilmentävät aina tietoperustaa. Fiet (2000) puolestaan korostaa sitä, että kyse ei ole teoreettisen tiedon hylkäämisestä, vaan näkökulman muutoksesta. Hän suosittelee toimintaan perustuvaa pedagogiikkaa, jossa oppilaat ovat aktiivisia toimijoita oppimisprosessissa ja sen suunnittelussa, jossa korostuu teorian ja mallien soveltaminen.

Carrier (2006 tulossa) muun muassa on tutkinut uusimpia yrittäjyyden opettamisen luovia menetelmiä, joista hän nostaa esiin tietokonesimuloinnin, pelit, roolileikit, klassiset novellit, elokuvat ja laajemmin kokemukselliset lähtökohdat. Näidenkin uusien, luovien oppimisen avauksien osalta, hänen tutkimuksensa osoitti, että niitä kuitenkin käytettiin kovin kapea-alaisesti.

Yhteenvetona voikin todeta, että yrittäjyyden opetus erityisesti yliopistoissa kaipaa onnistuakseen pedagogista uudistumista. Tästä meillä on onnistuneita esimerkkejä, (Fiet, 2000, De Tienne ja Chandler, 2004), mutta myös perustavaa laatua olevaa epäuskoa onnistumisen mahdollisuuksiin. Esimerkiksi Saks ja Gaglio (2002) tekivät tutkimuksen kokeneiden yrittäjyyden opettajien keskuudessa esittämällä kysymyksen: ”Voiko mahdollisuuksien tunnistamista opettaa?” Tulokset osoittavat, että melkein kaikkien vastaajien täytyi jakaa kysymys kahteen osaan, jolloin he vastasivat mahdollisuuksien arvioinnin olevan mahdollista, ja mahdollisuuksien havaitsemisen ja luomisen opettamisen olevan hankalaa, jollei jopa mahdotonta. Kuitenkin kolme neljäsosaa vastaajista ilmoitti toivovansa opiskelijoiden oppivan tunnistamaan mahdollisuuksia.

Yrittäjyyskasvatuksen opettajilla onkin edessään uusi ja tuntematon kenttä, joka ulottuu oppimiskäytännöistä, oppimisympäristön uudelleenlaiseen hahmottamiseen ja viimein

kulttuurisiin prosesseihin. Tämän kentän luonnetta ja tehtävän laajuutta voi hahmottaa yhdistämällä yksilöllisen persoonallisuuden ja älykkyyden taksonomian aineksia tarjolla oleviin erityyppisiin kursseihin ja niiden tavoitteisiin. Kurssien tavoitteiden luokittelussa nojataan usein käytettyyn jaotteluun oppimisesta yrittäjyydestä (about) yrittäjyyttä varten (for) ja yrittäjämäisen toiminnan /oppimisen kautta (through) (esim. Scott, Rosa & Klandt 1998). Samansuuntaisen jaottelun tuotti valtakunnallinen tutkimus yliopistollisesta yrittäjyysopetuksesta Suomessa, jota Paasion ja Nurmen (2006) artikkeli tässä teoksessa käsittelee. Se jakaa opetuksen seuraavasti: oppia ymmärtämään yrittäjyyttä, oppia yritteliästä toimintatapaa ja oppia yrittäjäksi.

Vertailussa kurssien sisällöt on jaoteltu kansainvälisten raporttien ja laajan yrittäjyyskasvatuksen käsitteen pohjalta neljään luokkaan; liiketoimintasuunnitelma ja funktionaalinen lähestymistapa pienyrityksen johtamiseen, liiketoiminnan käynnistäminen ja johtaminen, yrittäjämäisen käyttäytymisen oppiminen, yrittäjyyden kehittymisen tukeminen. Taulukkoon 1 on koottu yhteenveto näiden vertailusta.

Persoonallisuuden ja älykkyyden osa-alueiden kuvaamiseen sovelletaan Ruohotien ja Koirasen (2000) yrittäjyyskasvatuksen keskusteluun tuomaa Snown, Cornon ja Jacksonin taksonomiaa. Taksonomiassa persoonallisuus ja älykkyys jaetaan kolmeen osa-alueeseen: kognitiiviseen, konatiiviseen ja affektiiviseen. Ruohotien mukaan kognitio on yleinen termi prosesseille, joiden avulla tunnistetaan ja saadaan informaatiota jostain tietystä kohteesta. Kognitiiviset rakenteet sisältävät havainnointia, tunnistamista, kuvittelemista, arviointia ja päättelyä. (Ruohotie 2000, 1). Affektiivinen, temperamentin ja tunteiden alue kiinnittyy arvoihin ja asenteisiin. Konatiivisessa rakenteessa on kyse motivaatiosta ja tahdosta, tietoisesta taipumuksesta toimia tai pyrkiä johonkin (Koiranen ja Ruohotie 2001, 104).

Ruohotien (2000) mukaan yrittäjyyskasvatuksen avainprosessit liittyvät konatiiviseen konstruktion eli motivaatio- ja tahtoprosesseihin, olivatpa ne formaalia oppimista tai osa jokapäiväistä elämää. Koiranen (2001) painottaa näiden kaikkien kolmen näkökulman merkitystä yrittäjyyteen oppimisen tai yrittäjyyteen kasvamisen prosessissa. Kirjoittajat ovat yhdessä sitä mieltä, että tieto ja taidot ovat tärkeitä mutta riittämättömiä. Heidän mukaansa yrittäjyyskasvatuksen oppimisprosessia voisi olla helpompi ymmärtää näiden kolmen konstruktion kokonaisuutena (Ruohotie ja Koiranen, 2000). Näkemys on jäsentyneesti lähellä Gibbin ajatuksia yrittäjämäisestä oppimisesta tapana tehdä, nähdä, tuntea, organisoida ja viestiä asioita.

Jos yrittäjyyskasvatuksessa keskitytään tietoon siitä, kuinka hyvä liiketoimintasuunnitelma laaditaan ja/tai tietoon pienyrityksen johtamisen eri toiminnoista, mitkä ovat muodostaneet ja edelleen muodostavat merkittävän osan kurssisisällöistä, painottuu kognitiivinen orientaatio konatiivisen ja affektiivisen orientaation jäädessä taustalle. Oppimisen keskiössä on rationaalinen päättely. Lopputuloksena oppijan tiedot lisääntyvät ja sellaisenaan tulos voi olla erinomainen opettajan tavoitteiden näkökulmasta, mutta ei oppijan yrittäjämäisen toiminnan näkökulmasta.

Jos tavoitteena on oppiminen pienyrityksen perustajaksi, sen omistaja-johtajaksi, (learning for entrepreneurship) konatiiviset, motivaation ja tahtoon liittyvät näkökulmat ovat olennainen osa oppimista ja yrittäjämäistä pedagogiikkaa. Kurssien tavoittelussa yrittäjämäistä käyttäytymistä, sitä tuskin voi opettaa kytkemättä oppimisprosessiin konatiivisia ja affektiivisia rakenteita. Tällöin tuetetaan opiskelijoiden valmiuksia hankkia

tarvitsemansa tieto opettamisen keskittyessä tukemaan pedagogisia prosesseja. Tämä edellyttää oppimista yrittäjämäisen toiminnan kautta (through entrepreneurship). Tämäkään ei välttämättä sisällä yrittäjämäistä oppimisympäristöä, mikä saattaa olla suurin kulttuurinen haaste yliopistoille ja koko koulujärjestelmälle. Yrittäjämäisen kulttuurin kehittyminen merkitsee sitä, että opiskelijat oppivat toimimaan yrittäjämäisesti ympäristössä, joka kannustaa yrittäjämäiseen käyttäytymiseen. Haasteen laajuutta heijastaa uusien yliopistorakenteiden syntyminen yrittäjyyden ympärille.

Taulukko 1. Yrittäjyyskasvatuksen opetuksen sisällön, tavoitteiden ja painopisteiden vertailu

Opetuksen sisällön painopiste	Persoonallisuuden ja älykkyyden rakenteiden painopiste ja orientaatio	Yrittäjyyskasvatuksen tavoite	Oppimisen painopiste
Tieto liiketoimintasuunnitelman laatimisesta ja pienyrityksen eri toiminnoista	Kognitiivinen orientaatio	Oppiminen yrittäjyydestä (about entrepreneurship)	Rationaalinen ajattelu ja päättely
Yrityksen perustaminen ja toimiminen omistaja-johdajana	Kognitiivinen ja konatiivinen orientaatio	Oppiminen yrittäjyyttä varten (for entrepreneurship)	Tahto ja valmiudet perustaa yritys
Yrittäjämäinen käyttäytyminen	Affektiivinen ja konatiivinen orientaatio	Oppiminen yrittäjämäisesti (through entrepreneurship)	Valmiuksien kehittäminen omaehtoiseen tiedonhankintaan, uuden tiedon ja toiminnan luomiseen
Yrittäjämäisen kehittämisen/kehittymisen tukeminen	Kognitiivinen, konatiivinen ja affektiivinen orientaatio niin yksilötasolla kuin kollektiivisena organisaatiokulttuurin ilmentyminä	Oppiminen yrittäjämäisessä oppimisympäristössä	Valmiudet 1) nauttia vapaudesta ja epävarmuudesta ja niiden suomista mahdollisuuksista, 2) valmiuksien kehittyminen mahdollisuuksien havaitsemiseen ja luomiseen

Jo tämä lyhyt, ylimalkainen vertailu osoittaa, kuinka tärkeää opettajan ja koko oppimisyhteisön on oivaltaa yrittäjyyden perustat ja niiden suhde omaan opetukseen, näkemykseen oppimisympäristöstä ja oppivan yhteisön kehittämisestä. Sen lisäksi tarvitaan uskallusta muuttaa omaa opetustapaa ja sen tavoitteita. Toisaalta toivomme, että persoonallisuuden ja älykkyyden erilaiset konstruktiot avaavat niitä mahdollisuuksia, jotka oivaltamalla voimme tukea yrittäjämäistä kehittämistä. Äskettäin ilmestyneessä teoksessa ”The dynamics of learning entrepreneurship in a cross-cultural university context” ehdotetaan, että ehkä olisi aika ottaa käyttöön käsitteet ”yrittäjämäinen opettaminen” ja ”yrittäjämäinen opettaja” ja suunnata huomiota opettamisen prosesseihin. Uusien tuulien etsiminen ja uuden energian luominen tämän avuksi onkin tämän julkaisun tavoitteena.

6. Julkaisun artikkelit uutta energiaa luomassa

Teos on jaettu kolmeen osaan. Ensimmäisessä osassa ”**Yliopistossa tuulee – yrittäjyyden opetus vahvistuu**” painopiste on yliopistosektorissa. Avauskappalettamme jatkavat Kaisu Paasio ja Piia Nurmi Turun kauppakorkeakoulun PK instituutista. He raportoivat opetusministeriön toimeksiannosta tekemänsä valtakunnallisen yrittäjyyden yliopisto-opintoja koskevan tutkimuksen keskeisiä tuloksia ja pohtivat laajemminkin yrittäjyyden suhdetta yliopistoon. Artikkelin luo lukijalle hyvän pohjan suhteuttaa ja asemoida kirjan muiden kirjoittajien kontekstit yliopistokenttään. Se myös avaa maaston seuraavan kappaleen Vaasan yliopiston yrittäjyyden tutkijaryhmän avaukselle yrittäjyyden ja innovatiivisuuden edistämisestä yliopistossa.

Vesalaisen, Ristimäen, Luodon ja Kohtamäen laaja artikkeli lähestyy yrittäjyyden edistämistä prosessina ja systeeminä esitellen myös käytännön toteutuskenttänä Vaasan yliopiston ja Vaasan seudun innovaatiojärjestelmän. Heidän viestinsä on akateemisen yrittäjyyden rohkaiseminen ja keinojen tarjoaminen siihen laajemmassa systeemissä viitekehityksessä. Artikkelin anti ei kuitenkaan jää tähän, vaan se tarjoaa johdonmukaisen prosessimallin myös sovellettavaksi opetuksen toteutuksessa läpi koulujärjestelmän sekä yrittäjämäisen toimintakulttuurin kehittämisessä yliopiston ja alueen yhteistyönä. Artikkelin on hyvä esimerkki peräämäästämme yrittäjämäisen oppimisympäristön kehittämisestä ja yrittäjyyskulttuurin rakentamisen monista ulottuvuuksista. Se on perusartikkeli yrittäjyyden opettajille, oppilaitoskulttuurin muuttajille ja aluekehittäjille. Toivottavasti se jatkaa opettajien välittämänä elämäänsä mahdollisimman monen opiskelijan ajatuksissa.

Osaan II ”**Tuulesta energiaa – innovatiivisia puhureja**” olemme valinneet rohkeita kokeiluja, joissa tavoitellaan uudenlaisia pedagogiikkaa ja oppimiskulttuuria eri konteksteissa koulutusjärjestelmässämme. Osan käynnistää Tampereen yliopistossa tehdyt riskipedagogiikan kokeilut ja tutkimukset, joiden pohjalta on ensimmäistä kertaa yritetty konstruoida laajempi yrittäjyyden opettamisen ja oppimisen viitekehys. Artikkelin perusviesti kannustaa rohkeisiin kokeiluihin, mutta toisaalta haluaa myös avata sellaisia teoreettisia perusteita, joiden avulla opettajat voivat toteuttaa yrittäjyyskasvatuksen opetusta ja tutkijat löytää omia näkökulmiaan ja positioitaan yrittäjyyden opetuksen ja oppimisen tutkimuksessa.

Laajempaa yrittäjyyden teoreettista avausta seuraa kolme esimerkkiä, joilla kullakin on oma erityinen teoriataustansa ja jotka kukin edustavat erilaista oppimisen kontekstia. Yhteistä niille on alueellinen ulottuvuus sekä toimintalähtöinen ja innovatiivinen pedagogiikka, joka perustellaan ja yhdistetään eri oppilaitoskonteksteihin ja niiden kulttuurin muutostarpeisiin. Kokeilut luovat uskoa yrittäjyyskasvatuksen mahdollisuuksiin sekä opetussuunnitelmien uudistajana että uuden yrittäjäsukupolven kasvattajana. Näitä puhureita toivoisi lisää läpi koko koulujärjestelmän.

Ensimmäinen näistä on Hämeen ammattikorkeakoulun hautomotoiminnan kehittämistä johtavan Lauri Tenhusen artikkeli uudentalaisesta starttihautomokonseptista monialaisessa ammattikorkeakoulussa. Lukijalle avautuu uuden starttihautomokäsitteen suhde yrityshautomoihin ja starttihautomon suhde toiminnalliseen pedagogiikkaan. Erityisen otollinen starttihautomoiden kehittäminen on nyt kun starttirahajärjestelmästä on luotu tukiprosessi sillaksi yrityshautomoon ja toisaalta on oivallettu hautomotoiminnan mahdollisuudet opetussuunnitelmien uudistajana. Ammattikorkeakoulujen lisäksi sekä tiedeyliopistot, että ammatillisen toisen asteen oppilaitokset ja niiden opettajakunta voivat ottaa oppia tästä konseptista.

Toinen esimerkki, Taitavan Keski-Suomi hankkeen kehittäjätiimin Katja Ahlrothin, Pertti Mannisen, Tarja Niemisen ja Satu Väisäsen innovatiivinen networking benchmarking verkostomalli uudenlaisten oppimispaiikkojen kehittämistä ammatillisella toisella asteella osoittaa, kuinka vetovoimaiset innovaatiot toisaalta alkavat elää ja kukoistaa toisaalta alkavat vetää puoleensa uusia kokeilijoita ja kehittäjiä. Artikkelin soveltaa kiinnostavasti Engeströmin ekspansiivisen oppimisen syklejä ja nostaa esiin, miten kehittymisprosessi ja toimintamallit ovat lähteneet käyntiin yrittäjyyden oppimispaiikoissa Keski-Suomessa ja miten verkosto ja yrittäjyyskulttuuri otetaan huomioon maakunnan kehittämissuunnitelmassa. Artikkelin on myös oiva esimerkki siitä, miten kehittäjätiimi oman työnsä tutkijana pystyy arvioimaan toimintaansa ja ennakoimaan tulevat haasteet ja mahdollisuudet. Kirjoittajatiimi onnistuu antamaan kaikille yrittäjyyskasvatuksesta ja alueellisesta kehittämisestä kiinnostuneille teoreettisesti perustellun ja elävän käytännön esimerkin.

II osan neljäs artikkeli esittelee hankkeen, joka paneutuu yhteen koulutusjärjestelmämme ja opetussuunnitelmatyön kehittämisen kannalta tärkeään aiheeseen. Heleena Lehtosen ja Ilkka Vertasen artikkelin kautta luodaan katsaus koulujen toimintakulttuuriin ja pyritään etsimään keinoja ja ratkaisumalleja nuorten syrjäytymisen ehkäisemiseen yhdessä alueen koulujen kanssa. Oppimisympäristön kehittämistä punnitaan yrittäjyyskasvatuksen ja yrittäjyyspedagogiikan näkökulmista.

Kirjan kolmas osa ”**Ilmasto muuttuu – yrittäjyyskulttuuri kehittyy**” esittelee lukijalle laajempia yhteiskunnassa ilmeneviä yrittäjyyteen sitoutuvia kulttuurisia prosesseja. Artikkeleissa käsitellään yrittäjyyden ja yrittäjyyskasvatuksen edistämistä erilaisissa konteksteissa. Kirjoittajat jakavat keskenään kuitenkin yhteisen johtopäätöksen: yrittäjyyden ja yrittäjyyskasvatuksen kehittämishaasteet nähdään ajattelutavan muutoksina sekä oman toiminnan uudelleen suuntautumisena.

Tarja Römer-Paakkasen artikkeli ”Opettajien yrittäjyyden jatko-opinnot Jyväskylän yliopistossa: Yrittäjyyden säteilyttäminen kaikkeen opetukseen ammattikorkeakoulussa ja toisen asteen ammatillisessa oppilaitoksessa” esittelee oppilaitoksia, jotka ovat profiloituneet yrittäjyyttä tukeviksi ja yrittäjyyskulttuuria edistäviksi instituutioiksi ja ovat yhdessä Jyväskylän yliopiston kanssa aloittaneet opettajien jatkokoulutus projektin. Projektin tavoitteena on sekä tutkia akateemista yrittäjyyttä että valmentaa opettajia yrittäjyyskulttuurin edistäjiksi omissa organisaatioissaan.

Kirjan kolmas osa jatkuu Virpi Utraisen artikkelilla Kuntaliiton tukitoimista Yrittäjyyskasvatuksen kehittämisen prosessissa. Artikkelissa esitellään Kuntaliiton yrittäjyyskasvatushankkeiden taustaa, tavoitteita ja toimenpiteitä. Artikkelin sisältää monipuolisen katsauksen Kuntaliiton hankkeeseen osallistuvien kuntien oppilaitosten esimerkkejä toimenpiteistä yrittäjyyskasvatuksen edistämiseksi.

Kirjan päätämme tasa-arvoisen kehityksen kannalta yhteiskunnallisesti merkittävään valtakunnalliseen uudistuspyrkimykseen, Kaisa Hyrslyn artikkeliin naisyrittäjyydestä. Artikkelin lähtökohtana ja taustana on näkemys, joka sitoo naisyrittäjyyden laajemmin sosiaalipoliittiseen kenttään, elinikäiseen oppimiseen ja yhteiskunnallisen näkemyksen muutokseen. Laajimmillaan se heijastaa yhteiskunnallisen ilmaston muutosta ja tavoitteita tulevaisuuden tasa-arvoisen hyvinvoinnin takaamiseksi.

Lopuksi haluamme kiittää kaikkia kirjoittajia heidän arvokkaasta panoksestaan niin yrittäjyyden uusien tuulien välittämisessä lukijoille kuin heidän uutta luovasta työstään yrittäjyyden edistämiseksi. Yrittäjämäisen pedagogiikan hengessä toivomme, että lukija ei ainoastaan hae tietoa tästä teoksesta, vaan ajatuksia oman työnsä kehittämiseen ja toimintaan, joka luo uutta energiaa ja johtaa positiiviseen ilmaston muutokseen.

Lähteet:

- Ahlroth, K., Manninen, P., Nieminen, T. & Väisänen, S. (2006). Yrittäjyyden oppimispaikat Keski-Suomessa, *Yrittäjyyskasvatuksen uusia tuulia*, Yrittäjyyskasvatuksen julkaisusarja 4/2006, Hämeenlinna: Tampereen yliopiston kauppakorkeakoulu.
- Béchar, J.-P. and J.-M. Toulouse (1991). 'Entrepreneurship and education: viewpoint from education', *Journal of Small Business and Entrepreneurship*, 9(1), pp. 3-13.
- Blieck, G. (2005). 'The entrepreneurial approach to the curriculum – Case EHSAL European University College Brussels', in P. Kyrö and C. Carrier (2005), The dynamics of learning entrepreneurship in a cross-cultural university context, Entrepreneurship Education Series 2/2005, Hämeenlinna: University of Tampere, Research Centre for Vocational and Professional Education.
- Boles, K. (2005). 'The Manchester Metropolitan University Business School model for enterprise start-up: An action learning approach', in P. Kyrö and C. Carrier (2005), The dynamics of learning entrepreneurship in a cross-cultural university context, Entrepreneurship Education Series 2/2005, Hämeenlinna: University of Tampere, Research Centre for Vocational and Professional Education.
- Bowen, J. (1981). A history of western education. The modern West, Europe and the new world, Vol.3 Methuen & Co Ltd. London.
- Carrier, C. (2005). 'Pedagogical challenges in entrepreneurship education', in P. Kyrö and C. Carrier (2005), The dynamics of learning entrepreneurship in a cross-cultural university context, Entrepreneurship Education Series 2/2005, Hämeenlinna: University of Tampere, Research Centre for Vocational and Professional Education.
- Carrier, C. (tulossa, 2006). 'Strategies for teaching entrepreneurship: What else beyond lectures, case studies and business plan?', in A. Fayolle, Handbook of Research on Entrepreneurship Education, London: Elgar Publishing.
- Commission of the European Communities (2003). Summary report: The public debate following the Green Paper, Entrepreneurship in Europe', Commission of the European Communities, Brussels, 19 October, 2003, viewed 23 March, 2004, <http://europa.eu.int/comm/enterprise/entrepreneurship/green_paper/compilation_en.pdf>.
- Commission of the European Communities (2005). Proposal for Employment guidelines 2005, Integrated guidelines for growth and jobs, Commission of the European Communities, viewed 8 September, 2005, <http://europa.eu.int/comm/employment_social/employment_strategy/prop_2005/prop_2005_en.pdf>.
- Davidsson P. (2001). 'Towards a paradigm for entrepreneurship research', proceedings of

Rent XV Research in Entrepreneurship and Small Business, vol. 1, 22-23 November, 2001, Turku Finland, Turku: Small Business Institute, Turku School of Economics and Business Administration.

European Commission (2002). Final report of the expert group 'best procedure' project on education and training for entrepreneurship, November 2002.

European Commission 2005: Proposal for Employment Guidelines
http://europa.eu.int/comm/employment_social/employment_strategy/guidelines_en.htm

European Commission's Green Paper 2003: Entrepreneurship in Europe
http://europa.eu.int/eur-lex/en/com/gpr/2003/com2003_0027en01.pdf

Fayolle, A. (2003). *Le métier de créateur d'entreprise. Motivations, parcours, facteurs clés de succès*, Paris: Éditions d'Organisation.

Fayolle, A., P. Kyrö and J. Uljin (2005) (eds), *Entrepreneurship research in Europe: Perspectives and outcomes*, Cheltenham: Edward Elgar.

Fiet, J.O. (2000). 'The pedagogical side of entrepreneurship theory', *Journal of Business Venturing*, 16(2), pp. 101-117.

Florida, R. (2002). *The rise of the creative class*, New York: Basic Books.

Gibb, A. (2005). 'The Future of Entrepreneurship Education - Determining the basis for coherent Policy and Practice?', in P. Kyrö and C. Carrier (2005), *The dynamics of learning entrepreneurship in a cross-cultural university context*, Entrepreneurship Education Series 2/2005, Hämeenlinna: University of Tampere, Research Centre for Vocational and Professional Education.

Gorman, G., D. Hanlon and W. King (1997). 'Some research perspectives on entrepreneurship education, enterprise education and education for small business management: A ten-year literature review', *International Small Business Journal*, 15(3), pp. 56-77.

Grant, P. and L. Perren (2002), 'Small business and entrepreneurial research, meta-theories, paradigms and prejudices', *International Small Business Journal*, 20(2), pp. 185-211

Hofer C. and W.D. Bygrave (1992). 'Researching entrepreneurship', *Entrepreneurship Theory & Practice*, 16(3), pp. 91-100.

Jennings, Perren and Carter (2005). 'Alternative perspectives on entrepreneurship research', *Entrepreneurship Theory & Practice*, 16(3), pp. 145-152.

Hyrsky, K. & Kyrö, P. (2005). Women entrepreneurship programme breaks Government's gender neutrality. Presentation in Nordic Conference on Adult Education, Adult Education – Liberty, Fraternity, Equality, 13-14.5.2005.

Hyrsky, K. (2006). Naisyrittäjyyden edistäminen – kasvatusta ja tukea naisten omilla ehdoilla, *Yrittäjyyskasvatuksen uusia tuulia*, Yrittäjyyskasvatuksen julkaisusarja 4/2006, Hämeenlinna: Tampereen yliopiston kauppakorkeakoulu.

- Klapper R. (2005). 'The Projet Entreprendre – an evaluation of an entrepreneurial project at a Grande Ecole in France', in P. Kyrö and C. Carrier (2005), *The dynamics of learning entrepreneurship in a cross-cultural university context*, Entrepreneurship Education Series 2/2005, Hämeenlinna: University of Tampere, Research Centre for Vocational and Professional Education.
- Koiranen, M. ja Ruohotie, P. (2001). *Yrittäjyyskasvatus: analyyssejä, synteesejä ja sovelluksia*, Aikuiskasvatus 2/2001, Yrittäjyys, yrittäminen ja koulutus
- Kyrö, P. (2005). *Yrittäjyyskasvatusta käsitteellistämässä* Julkaisussa Heikkinen, Anja (toim.) 2005: *Aikuiskasvatuksen tutkimuspolut Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura: Kansanvalistusseura*
- Kyrö P. (2005). 'Entrepreneurial paradigm challenges previous learning paradigms', in P. Kyrö and C. Carrier (2005), *The dynamics of learning entrepreneurship in a cross-cultural university context*, Entrepreneurship Education Series 2/2005, Hämeenlinna: University of Tampere, Research Centre for Vocational and Professional Education.
- Kyrö P. and Carrier C. (2005). *The dynamics of learning entrepreneurship in a cross-cultural university context*, Entrepreneurship Education Series 2/2005, Hämeenlinna: University of Tampere, Research Centre for Vocational and Professional Education.
- Kyrö, P. (2006). *Avauksia riskin oppimiseen ja opetukseen yrittäjyyskasvatuksessa, Yrittäjyyskasvatuksen uusia tuulia*, Yrittäjyyskasvatuksen julkaisusarja 4/2006, Hämeenlinna: Tampereen yliopiston kauppakorkeakoulu.
- Landstrom, H. (1998). 'The roots of Entrepreneurship research', paper presented to the RENT X11 Conference, Lyon, France, 26-27 November, 1998.
- Léger-Jarniou, C. (2005). 'Entrepreneurial learning in French higher education', in P. Kyrö and C. Carrier (2005), *The dynamics of learning entrepreneurship in a cross-cultural university context*, Entrepreneurship Education Series 2/2005, Hämeenlinna: University of Tampere, Research Centre for Vocational and Professional Education.
- Lehtonen, H. & Vertanen, I. (2006). *Sytyke ehkäisemään koulutuksellista syrjäytymistä, Yrittäjyyskasvatuksen uusia tuulia*, Yrittäjyyskasvatuksen julkaisusarja 4/2006, Hämeenlinna: Tampereen yliopiston kauppakorkeakoulu.
- Menzies, T.V., and J.C. Paradi (2002). 'Encouraging technology-based ventures: Entrepreneurship education and engineering graduates', *New England Journal of Entrepreneurship*, 5(2), pp. 57-64.
- Menzies, T.V. (2004). 'Are universities playing a role in nurturing and developing high-technology entrepreneurs? The administrators' perspective', *The International Journal of Entrepreneurship and Innovation*, 5 (3), pp. 149-157.
- Menzies, T.V. (2005). 'Entrepreneurship Education at Universities across Canada', in P. Kyrö and C. Carrier (2005), *The dynamics of learning entrepreneurship in a cross-cultural university context*, Entrepreneurship Education Series 2/2005, Hämeenlinna: University of Tampere, Research Centre for Vocational and Professional Education.

- NFF 2005 - The 18th Scandinavian Academy of Management Meeting, Aarhus, Denmark, August 18-20, 2005, Entrepreneurship track: 'Entrepreneurship, intrapreneurship, emergent organizations'.
- Paasio K. & Nurmi, P. (2006). Yliopistolliset yrittäjyysopinnot Suomessa, *Yrittäjyyskasvatuksen uusia tuulia*, Yrittäjyyskasvatuksen julkaisusarja 4/2006, Hämeenlinna: Tampereen yliopiston kauppakorkeakoulu.
- Ronstadt, R. (1990). 'The educated entrepreneurs: A new era of entrepreneurship education evolves', in C.A. Kent (ed.), *Entrepreneurship Education*, New York: Quorum Books, pp. 69-88.
- Ruohotie P. (2000). 'Conative constructs in learning', in P. R. Pintrich and P. Ruohotie, *Conative constructs and Self-regulated learning*. University of Tampere: Research Centre for Vocational Education.
- Ruohotie, P. and M. Koironen (2000). 'In the pursuit of conative constructs into entrepreneurship education', *Journal of Entrepreneurship Education*, 3, pp. 9-22.
- Römer-Paakkanen, T. (2006). Opettajien yrittäjyyden jatko-opinnot Jyväskylän yliopistossa: Yrittäjyyden säteilyttäminen kaikkeen opetukseen ammattikorkeakoulussa ja toisen asteen ammatillisessa oppilaitoksessa, *Yrittäjyyskasvatuksen uusia tuulia*, Yrittäjyyskasvatuksen julkaisusarja 4/2006, Hämeenlinna: Tampereen yliopiston kauppakorkeakoulu.
- Saks, N.T. and C.M. Gaglio (2002). 'Can opportunity identification be taught?', *Journal of Enterprising Culture*, 10(4), pp. 313-347.
- Schumpeter, J.A. (1934). *Theory of economic development*, Cambridge Mass.: Harvard University Press.
- Scott M.G., P. Rosa and H. Klandt (1998). 'Educating entrepreneurs for wealth creation', in M.G. Scott, P. Rosa and H. Klandt (eds), *Educating Entrepreneurs for Wealth Creation*, USA: Ashgate, pp. 11-15.
- Solomon, G.T., Duffy, S. and A. Tarabishy (2002). 'The State of Entrepreneurship Education in the United States: a Nationwide Survey and Analysis', *International Journal of Entrepreneurship Education*, 1(1), pp. 1-22.
- Stayaert C. (1997). 'A qualitative methodology for Process Studies of Entrepreneurship: Creating local knowledge through stories', *International Studies of Management and Organisation*, 27(3), pp. 13-21.
- Stuart, N. (1996). 'The policy of UK government on lifelong learning' Chapter 3 in *A National Strategy for Lifelong Learning UK*, Dept. for Education and Employment, p. 67.
- Tenhunen, L. (2006). Starttihakemokonsepti, *Yrittäjyyskasvatuksen uusia tuulia*, Yrittäjyyskasvatuksen julkaisusarja 4/2006, Hämeenlinna: Tampereen yliopiston kauppakorkeakoulu.
- Utriainen, V. (2006). Kuntaliitto yrittäjyyskasvatuksen kehittämisen tukena, *Yrittäjyyskasvatuksen uusia tuulia*, Yrittäjyyskasvatuksen julkaisusarja 4/2006, Hämeenlinna: Tampereen yliopiston kauppakorkeakoulu.

- Vesalainen, J., Ristimäki, K. Luoto, S. & Kohtamäki, M. (2006). Yrittäjyyden ja innovatiivisuuden edistäminen yliopistossa, *Yrittäjyyskasvatuksen uusia tuulia*, Yrittäjyyskasvatuksen julkaisusarja 4/2006, Hämeenlinna: Tampereen yliopiston kauppakorkeakoulu.
- Vesper, K.H., and W.B. Gartner (1999). University entrepreneurship programmes 1999. Lloyd Greif Center for Entrepreneurial Studies. University of Southern California.
- Wilson, K. and B. Twaalfhoven (2005). 'Breeding more gazelles: The role of European universities', in P. Kyrö and C. Carrier (2005), The dynamics of learning entrepreneurship in a cross-cultural university context, Entrepreneurship Education Series 2/2005, Hämeenlinna: University of Tampere, Research Centre for Vocational and Professional Education.

Yrittäjyyden politiikkaohjelma. *Kauppa- ja teollisuusministeriö*
<http://www.valtioneuvosto.fi/tiedostot/pdf/fi/42829.pdf>, 9.1.2006

Yrittäjyyskasvatuksen linjaukset ja toimenpideohjelma. *Opetusministeriön julkaisuja* 2004:
18 <http://www.minedu.fi/julkaisut/koulutus/2004/opm18/opm18.pdf> ,9.1.2006